

Wanda Dróżka

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Życie wartościowe według nauczycieli. Porównanie pokoleniowe i epokowe

ABSTRAKT: Artykuł zawiera analizę wyników badań na temat wartości nauczycieli. Badania przeprowadzono na przełomie 2014 i 2015 r. z zastosowaniem ankiety nt. *Aspiracji życiowych, wartości i potrzeb nauczycieli* oraz wypowiedzi autobiograficznej nt. *Sens i godność mojego życia i pracy*. Ogółem zgromadzono 405 ankiet oraz 112 wypowiedzi od nauczycieli w trzech grupach wiekowych, nauczycieli młodych, w średnim wieku oraz starszych. Podjęto próbę porównania wartości społecznych, życiowych i zawodowych obecnie pracujących nauczycieli, z ich obrazem sprzed 25 lat, z początku transformacji w Polsce, w świetle przeprowadzonych wówczas takich samych badań. Istotne jest ponadto poznanie, jakie wartości cenią nauczyciele z różnych pokoleń, których habitus i dalsze losy życiowe oraz zawodowe kształtowały odmienne warunki społeczno-polityczne, kulturowe i ekonomiczne.

SŁOWA KLUCZOWE: nauczyciele, pokolenia, wartości, potrzeby, aspiracje.

Kontakt:	Wanda Dróżka wanda.drozka@wp.eu
Jak cytować:	Dróżka, W. (2016). Życie wartościowe według nauczycieli: porównanie pokoleniowe i epokowe. <i>Forum Oświatowe</i> , 28(2), 257–280. Pobrano z: http://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/412
How to cite:	Dróżka, W. (2016). Życie wartościowe według nauczycieli: Porównanie pokoleniowe i epokowe. <i>Forum Oświatowe</i> , 28(2), 257–280. Retrieved from http://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/412

WPROWADZENIE. PRZYBLIŻENIE PROBLEMATYKI BADAWCZEJ, ZAKRESU ORAZ METODY BADAŃ

Istnieje nierozzerwalny związek między problematyką wartości a sferą edukacji, oświaty, szkoły, wykształcenia. A co za tym idzie – wartości stanowią o istocie zawodu nauczyciela, o jego miejscu w kulturze i społeczeństwie.

Szczególne znaczenie przypisywano wartościom w tradycyjnym, konserwatywnym paradygmacie edukacji i roli nauczyciela. W podejściu tym od edukacji szkoły i nauczycieli oczekiwano podjęcia funkcji transmisji wartości społecznych i kulturowych z pokolenia na pokolenie, w celu ochrony i kontynuowania dóbr dziedzictwa danej kultury czy narodu.

Dzisiaj również wraca się do tych koncepcji, szczególnie w krajach o niestabilnej strukturze politycznej; przykładem jest tu Polska, w której widoczne jest na obszarze edukacji silne napięcie między tradycją a realiami, jakie niesie ponowoczesność. Rzutuje to na chwiejny status wartości w edukacji. Z jednej strony żyjemy w demokratycznym ustroju liberalnym, w którym mamy do czynienia z rozproszeniem wartości, o czym piszą m.in. Z. Bauman (2008) i M. Marody (2015), w którym trudno uchwycić jakiś bardziej stabilny kierunek wartości, oprócz tych podstawowych, jak wolność, sprawiedliwość, poszanowanie godności i inne, które gwarantuje konstytucja. Jednocześnie, jakby paradoksalnie – znaczenie wartości niepomniernie wzrasta, ponieważ wymaga tego relacyjna struktura społeczna (Giddens, 2001), dla której podtrzymania potrzebny jest dialog, otwartość, dogadywanie się, uzgadnianie, dążenie do podzielenia wartości i wizji, do wspólnoty wartości, do kompromisu – o co niestety jest trudno.

Przeprowadzone badania autobiograficzne i pamiętnikarskie (Dróżka, 2008) nad średnim pokoleniem nauczycieli w sytuacji wielokrotnionej zmiany społeczno-kulturowo edukacyjnej i życiowej w latach 2002–2004 umożliwiły wysnucie szeregu istotnych wniosków dotyczących kształcenia nauczycieli. Niektóre z nich wskazują na trzy cechy rzeczywistości ponowoczesnej, które wymuszają niejako zmiany w edukacji, w jej aksjologii i stylu funkcjonowania nauczycieli. Są to:

- » *zmiennność* objawiająca się płynnością, nietrwałością, rozproszeniem (wartości, zasad, stylów życia), fragmentaryzacją, epizodycznością – wymaga elastyczności, kreatywności, mobilności, zrozumienia, tolerancji itp.;

- » *współzależność* jako skutek relacyjności struktur społecznych oraz podwójnej strukturacji wraz ze zjawiskiem określanym jako „dialektyka nowoczesności” – wymaga współpracy, zespołowego działania, dialogu, partycypacji, uzgadniania, negocjowania, podzielenia wizji, odpowiedzialności;
- » *refleksyjność* jako zasada metodologicznego wątpienia zarówno w wiedzę uogólnioną, jak i we własne zasoby poznawcze – wymaga ciągłego uczenia się, doskonalenia, znajomości teorii i badań, praktyki, badań w działaniu, ciąglego namysłu, szerszej świadomości etycznej i politycznej.

Tymczasem o współczesnej edukacji pisze się bardziej w kategoriach standardów, kompetencji, ram kwalifikacji niż wartości. Podobnie, gdy rzecz dzieje się w wypadku zawodu nauczyciela, który obecnie jest częściej charakteryzowany w kategoriach profesjonalnej jakości, wraz ze wskaźnikami ilościowymi tejże, niż z wykorzystaniem dawniejszej kategorii roli społecznej, zakładającej nadrzędną pozycję wartości społeczno-kulturowych i państwowych, narodowych. Ponadto dzisiaj jakość nauczyciela bardziej odnosi się do cech jego tożsamości, do tego, kim jest nauczyciel pojmowany całościowo – jako człowiek, pracownik, obywatel, członek rodziny, uczestnik życia kulturalnego czy politycznego itp.

Jakość w tym ujęciu oznacza również bycie i stawanie się nauczycielem refleksyjnym, o statusie współzależnym (Dróżka, 2015), czego warunkiem jest posiadanie przez niego osobistego systemu wartości i przekonań, wyrazistej, zintegrowanej i silnej osobowości, indywidualności. Tak rozumiana jakość zakłada posiadanie przez nauczyciela silnego *Ja* wewnętrznego, do którego ma on przecież odnosić wszystkie te problemy i sprawy, które wynikają z roli, jaką pełni, i które go dotyczą. Musi być człowiekiem wykształconym, humanistą, znającym życie, rozumiejącym innych, ciągle uczącym się, dążącym do osiągnięcia mistrzostwa osobistego, stanowiącego podstawę profesjonalizmu nauczyciela.

Z tego punktu widzenia ważne wydaje się poznanie tego, kim jest nauczyciel we wszystkich wyróżnionych wymiarach, a także w szerszym wymiarze społecznym. Praca nauczyciela ma dzisiaj może mniejsze niż kiedyś odniesienie społeczne, niemniej dominujące obecnie pojmowanie nauczyciela w kategoriach wysokiego profesjonalizmu oznacza, że nie jest on przedstawicielem *zwykłego* zawodu, w którym przedmiotem aktywności jest li tylko wąsko rozumiane nauczanie, lecz ma on również do spełnienia ważną misję społeczną i kulturalną o charakterze intelektualnym, jako przedstawiciel inteligencji – owej *profession*.

Przedmiotem analiz i rozważań podjętych w niniejszym artykule uczyniono wartości oraz dążenia życiowe i zawodowe nauczycieli, a zatem osób zawodowo zajmujących się nauczaniem, kształceniem, wychowaniem, pomocą, wspieraniem, szczególnie w szkolnictwie wszystkich szczebli i typów. Podjęta problematyka jest istotna z uwagi na konstytutywne znaczenie wartości nie tylko w pracy nauczycieli i pedagogów, ale też w ich życiu, w funkcjonowaniu ich rodzin, w ich aktywności pozazawodowej, jako spraw w tym zawodzie nierozłącznych. Nauczycielem, peda-

gogiem, wychowawcą – podobnie jak lekarzem czy duchownym – jest się stale, bez względu na czas pracy.

Wyjątkowe znaczenie wartości w pracy nauczycieli ma związek z ich naczelnym zadaniem wprowadzania w świat wiedzy i wartości młodych pokoleń, przed którymi społeczeństwo stawia odpowiedzialne zadania budowania przyszłości. Wartości nadają kierunek aktywności nauczycieli, stanowią o jakości zawodu nauczycielskiego, o kondycji społeczno-kulturowej nauczycieli, o ich etosie, pozycji i prestiżu społecznym, są wreszcie ważnym drogowskazem dla kandydatów na nauczycieli, dla studentów studiów nauczycielskich.

Podjęta w badaniach oraz w niniejszym artykule problematyka ściśle nawiązuje do tematyki konferencji, z uwagi na znaczenie nauczycieli, pedagogów, wychowawców w przygotowaniu do życia wartościowego, zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i wspólnoty. Nie ulega jednak wątpliwości, że pozycja i rola nauczycieli zmienia się wraz z kontekstem społeczno-politycznym i kulturowym, niemniej jednak to właśnie od nauczycieli oraz ich jakości (świadomości swej roli, przekonań, systemu wartości), zależy dobre, harmonijne budowanie relacji jednostka-wspólnota, co stanowi jeden z ważnych aspektów współczesnej edukacji, kultury, a nawet ekonomii oraz wielu innych obszarów życia społecznego.

Istotnym wątkiem w podjętych badaniach jest próba porównania wartości społecznych, życiowych i zawodowych obecnie pracujących nauczycieli z ich obrazem sprzed 25 lat. Właśnie w tamtym czasie, na przełomie 1989/1990 r. przeprowadzone zostały takie same badania, na tym samym terenie, a ich wyniki opublikowałam w książce *Pokolenia nauczycieli* (1993).

Z uwagi na upływ czasu od *zmiany transformacyjnej* w Polsce porównanie to można by nazwać epokowym. Postawiono wtedy pytanie o to, czy zmiana ustrojowa, a wcześniej ruch społeczny Solidarności oraz wartości i dążenia, jakie on utożsamiał, wywarły wpływ na świadomość zwłaszcza młodych, początkujących nauczycieli, na ich wartości i aspiracje, na ich kondycję aksjologiczną wobec nowych wyzwań. Czy zauważalne zmiany w aksjologii nauczycieli młodego pokolenia mogły świadczyć wówczas o załączkach dokonującej się na początku lat dziewięćdziesiątych zmiany pokoleniowej w zawodzie nauczycielskim. Dzisiaj można by to pytanie powtórzyć – w jakże jednak odmienionych realiach...

W ostatnim 25-leciu bowiem w skali globalnej nasiliły się zmiany o charakterze kulturowym i cywilizacyjnym, określane mianem ponowoczesności. W wymiarze polskim (europejskim, ale też w pewnym sensie światowym) należy zaś odnotować:

- » upadek komunizmu, otwarcie granic;
- » zmianę ustroju w Polsce (1989), zmianę ustroju szkolnego (1999), wstąpienie Polski do Unii Europejskiej (2004);
- » ugruntowanie się porządku neoliberalnego (dążenie do urynkowienia i sprywatyzowania sfery publicznej, w tym edukacji, i podporządkowania jej konsumeryzmowi, oraz trwający kryzys tego systemu. zapoczątkowany w 2008 r.;

- » eksplozję technologii cyfrowej – Internetu i innych dających powszechny dostęp do informacji i wzorców stylów życia (doświadczenie zapośredniczone w świecie wirtualnym).

Pojawiają się nowe zjawiska, które rzutują na kondycję aksjologiczną szkoły i nauczycieli. Należy tu zaakcentować:

- » przemiany filozofii i stylu życia: odchodzenie od tradycyjnych form wspólnotowych, na rzecz indywidualistycznych;
- » nastawienie na tzw. *wychowanie bezstresowe* w wolności i swobodzie w rodzinie; prawa dziecka;
- » ekspansja konsumpcjonizmu, koncentracja na pracy i zarabkowaniu; orientacja na „mieć”, na *karierę*, na materialne, „sukcesowe” aspekty aktywności, mobilności;
- » przesunięcie socjalizacji na samosocjalizację w cyberprzestrzeni sieci (Internetu);
- » masowość komunikowania się i wiele innych.

Są one niezwykle trafnie opisane przez Krystynę Szafraniec (2012). Znalazły również swe potwierdzenia w świetle badanych pamiętników i wypowiedzi nauczycieli z tego okresu.

Druga płaszczyzna analiz porównawczych, ściśle związana z poprzednią, ma wymiar pokoleniowy; w tym względzie istotne jest poznanie, jak postrzegają swoją rolę społeczną, życie i pracę oraz jakie wartości cenią nauczyciele z różnych pokoleń, których habitus i dalsze losy życiowe i zawodowe kształtowały odmienne warunki społeczno-polityczne, kulturowe i ekonomiczne. Jakie są symptomy zmiany pokoleniowej w zawodzie, której pojawienie się wydaje się nieuniknione w świetle moich dotychczasowych badań – odchodzi bowiem ze sceny nauczycielskiej generacja wielkiej zmiany, ostatni Mohikanie, jak się nazwali w swych pamiętnikach, ostatnie pokolenie etosowe. Są to nauczyciele, pedagodzy, wychowawcy, którzy przeprowadzali transformację, wdrażali reformę z 1999 r., która jednocześnie niejako pozbawiła ich nimbu prestiżu, znaczenia oraz wysokiej pozycji w przestrzeni społecznej i kulturowej, podporządkowując edukację wskaźnikom ilościowym i rynkowym. Jak wchodzą do zawodu młodzi, którzy stanowią w większości pokolenie początku pierwszej dekady XXI wieku (urodzeni w latach 1980–1995).

Wstępna charakterystyka badanych obecnie pokoleń w ujęciu socjologiczno-kulturowo- historycznym (M. Ossowska) pozwala na wyodrębnienie następujących generacji nauczycieli:

- » pokolenie starsze, powyżej 51. do 65. r. życia „wolnościowe” – pokolenie Solidarności, przełomu ustrojowego; to roczniki urodzone w latach 1950–1965 (główne wartości w młodości: wolność, podmiotowość, godność, autonomia osobowa);
- » pokolenie średnie, 36–50 lat (roczniki urodzone w latach 1969–1975), reformy edukacji z 1999 r., „awansowe”, zmiany ustroju szkolnego, „rozdarcia profesjonalnego”;

- » pokolenie młode – do 35 r. życia, urodzone w latach 1980–1995, pokolenie „wstąpienia do UE”, ale nade wszystko „kryzysu finansowego (neoliberalizmu i demokracji)”, emigracji zarobkowej, niżu demograficznego, zamykania szkół, *prekariatu*, ale i *sieci*, otwartości, rzeczywistości wirtualnej¹.

Powstaje pytanie: Jak do zawodu wchodzi pokolenia sieciowe, cyfrowe, wychowane w świecie bardziej wirtualnym niż realnym, „czysto zawodowe”, z bardziej pragmatycznym, chłodnym, mniej zaś romantycznym czy idealistycznym podejściem do zawodu. Co wnoszą nowego i cennego?

Badania empiryczne przeprowadzono na przełomie 2014 i 2015 r. na obszarze województw świętokrzyskiego i ościennych, w różnego typu szkołach, wykorzystując metodę ankietową (405 nauczycieli) oraz wypowiedź osobistą o charakterze autobiograficznym nt. *Sens i godność mojego życia i pracy* (112 wypowiedzi). Kwestionariusz ankiety nt. *Aspiracji życiowych, wartości i potrzeb nauczycieli* składa się ze wstępu wyjaśniającego ideę, cele badań i apelującego o udział w nich itp., oraz następujących części zawierających pytania (pół)otwarte i zamknięte, a zatytułowanych:

- » Cele i dążenia życiowe;
- » Podmiotowość;
- » Wartości uznawane i powszechnie cenione w środowisku nauczycielskim;
- » Potrzeby;
- » Dane dotyczące osoby wypełniającej ankietę.

Podjęte badania prowadzone są w ramach szerszego projektu pod nazwą *Pokolenie nauczycieli polskich w kontekście współczesnych przemian społeczno-kulturowych* (BS, UJK, 2014–2017). Zakłada on przeprowadzenie badań jakościowych i ilościowych nad starszym, średnim i młodym pokoleniem nauczycieli polskich. Celem badań jest poszukiwanie odpowiedzi na wiele pytań związanych z relacją: zawód nauczycielski – oblicza zmiany, m.in. jaka jest sytuacja trzech pokoleń nauczycieli w kontekście zmian epokowych (globalna zmiana kulturowa, kryzys instytucji i organizacji) oraz trwających od 1989 r. przemian społeczno-ustrojowych (społeczno-politycznych i edukacyjnych, m.in. zmian wprowadzonych przez reformę oświaty, ekonomicznych, np. zmian z ostatnich lat wywołanych przez ogólnoswiatowy kryzys 2008 r.). Jaka na tym tle rysuje się kondycja społeczno-kulturowa, aksjologiczna i zawodowa tych nauczycieli, jakie jest ich położenie społeczne, ekonomiczne, jak zmiany wpłynęły na życie zawodowe i osobiste nauczycieli, jakie są różnice w odczuwaniu zmiany oraz przystosowania się do niej trzech pokoleń nauczycieli: pokolenia starszego (nauczyciele powyżej 55. r. ż.), pokolenie średnie (35.–55. r. ż.), pokolenie młode (do 35. r. ż.)? Jaka jest ich wizja edukacji, szkoły i zawodu nauczycielskiego wobec współczesnych uwarunkowań? Oprócz badań ilościowych (ankieta) w 2014 r. ogłoszono III edycję Ogólnopolskiego konkursu na pamiętniki, autobiografie i inne wypowiedzi osobiste nauczycieli pod hasłem *Nauczycielskie przesłanie. Pokolenia polskich nauczycieli w trosce o przyszłość* (termin zakończenia – koniec maja 2016 r.; patronat medialny nad konkursem objął *Głos Nauczycielski*)².

Omawiany projekt nawiązuje do wcześniej prowadzonych badań nad trzema formacjami pokoleniowymi nauczycieli w latach 1989–1990 (Dróżka, 1993), badań nad

młodym pokoleniem nauczycieli w latach 1992–1993 (Dróżka, 1997, 2004) oraz badań nad średnim pokoleniem nauczycieli w latach 2002–2004 (Dróżka, 2004).

Ogłoszony obecnie konkurs oraz podjęte w związku z tym badania stanowiłyby kolejny etap dociekań nad pokoleniami nauczycieli w Polsce w okresie transformacji. Szczególnie interesujące jest to, jak okres minionych 25 lat od pierwszej edycji badań wpłynął na postawy nauczycieli oraz sytuację zawodu nauczycielskiego. Jakie jest przesłanie dla następców, uczniów, dla całego społeczeństwa nauczycieli pierwszego pokolenia polskiej demokratycznej transformacji, które właśnie *schodzi z nauczycielskiej sceny*. Jakie wartości wnoszą młodzi?

ZAKRES, ORGANIZACJA I PRZEBIEG BADAŃ

Ogółem zgromadzono 405 ankiet oraz 112 wypowiedzi od nauczycieli w trzech grupach wiekowych (pokoleniowych):

- » nauczycieli młodych – do 35 r. życia (141 ankiet i 35 wypowiedzi);
- » nauczycieli w średnim wieku – 36–50 lat (154 ankiety i 39 wypowiedzi);
- » nauczycieli starszych – powyżej 51. r. życia (110 ankiet i 38).

W celu przybliżenia próby badawczej należy wskazać jej najbardziej charakterystyczne cechy. Otóż wśród 405 osób, które wypełniły ankietę, przeważały kobiety – 89,7%, mężczyźni – 10,3%. Wykształcenie wyższe (magisterskie) miało 94,4% osób, 4,5% – licencjat, 3 osoby z doktoratem. W związkach małżeńskich było 75,9% osób, zaś 20,3% to osoby stanu wolnego. Spośród ankietowanych 31,9% osób nie posiada dzieci, jedno dziecko posiada 26,7% osób dwoje – 30,7%, a troje i więcej – 8,7%.

We wsi tradycyjnej mieszka 24,3% badanych; we wsi gminnej – 18,0%, w mieście – 24,1%, w średnim mieście – 19,0%, w dużym mieście – 14,6% (miejsce zamieszkania na ogół pokrywa się z miejscem pracy).

Liczba dzieci dość silnie wiąże się z przynależnością do pokoleń; pokolenie średnie (35–50 lat) cechuje się największym odsetkiem wyższej (dwoje i więcej dzieci) dzietności. Zastanawia, że brakiem dzieci charakteryzuje się nie tylko pokolenie najmłodsze (50,4% osób z tej grupy nie posiada dzieci), ale także grupa najstarsza (powyżej 51 r. ż. – w tej grupie aż 45% stanowią osoby bezdzietne).

Dalsze rozważania ukazujące wyniki badań i analiz porównawczych będą przebiegać według następującej kolejności:

- » wartości ogólnospołeczne,
- » wartości życia codziennego.

WYNIKI BADAŃ

Wartości ogólnospołeczne

Badanym nauczycielom zadano pytanie o znaczenie, jakie przywiązują do wartości, które w dłuższym czasie decydują zarówno o pomyślności w życiu, jak i o pomyślnym rozwoju społeczeństwa i kraju.

Są to takie wartości, jak: 1. wysoki poziom moralny obywateli; 2. dobra materialne ludności (bogate społeczeństwo, dobrobyt); 3. wysoki poziom kultury umysłowej; 4. wydajna praca (sprawność, inicjatywa, pracowitość); 5. patriotyzm; 6. mądre rządy. Badani określali znaczenie tych wartości w skali: duże, średnie, małe.

Z badań wynika, co obrazuje poniższa tabela 1, że wartością najbardziej docenianą przez badanych jest „wydajna praca” ($M = 2,86$), następnie „mądre rządy” (2,85), wysoki poziom „kultury umysłowej i moralnej” (2,85). Generalnie nauczyciele cenią te wartości wysoko. Najniższe lokaty uzyskały: patriotyzm i dobra materialne ludności.

Tabela 1

Rozkłady wartości pomiaru ustosunkowania się nauczycieli do wartości ogólnospołecznych

Wartość	<i>M</i>	<i>SD</i>	minimum	maximum	<i>N</i> ważnych
wysoki poziom moralny obywateli	2,85	0,36	2	3	400
Dobra materialne ludności	2,42	0,59	1	3	400
wysoki poziom kultury umysłowej	2,85	0,37	1	3	400
wydajna praca	2,86	0,36	1	3	400
patriotyzm	2,63	0,55	1	3	398
Mądre rządy	2,85	0,42	1	3	399

Tabela 2 przedstawia zróżnicowanie wyróżnionych grup pokoleń nauczycielskich ze względu na znaczenie przypisywane rozpatrywanym wartościom.

Tabela 2

Hierarchia wartości ogólnospołecznych w poszczególnych grupach wieku (pokoleniach)

Jakie znaczenie przywiązuje Pani/Pan do wartości, które odgrywają znaczącą rolę w życiu i pomyślnym rozwoju w dłuższym czasie?	1. do 35 lat N = 135		2. 36–50 lat N = 134		3. 51 i więcej lat N = 110		Ogółem		F	df	p	Różnice międzygrupowe w teście Post-hoc
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD				
wysoki poziom moralny obywateli	2,75	0,43	2,87	3,42	2,93	0,26	2,84	0,36	7,60	2; 376	0,0006	1-2; 1-3
dobra materialne ludności	2,34	0,65	2,46	0,56	2,45	0,57	2,41	0,60	1,48	2; 376	0,2293	Brak

wysoki poziom kultury umysłowej	2,80	0,44	2,89	0,32	2,86	0,35	2,85	0,37	1,97	2; 376	0,1415	Brak
wydajna praca	2,85	0,38	2,87	0,34	2,87	0,33	2,86	0,35	0,14	2; 376	0,8718	Brak
patriotyzm	2,56	0,57	2,62	0,56	2,69	0,54	2,62	0,56	1,85	2; 374	0,1589	Brak
mądre rządy	2,78	0,53	2,89	0,36	2,91	0,29	2,85	0,42	3,84	2; 376	0,0222	1-2; 1-3

Analiza z zastosowaniem średnich potwierdziła, że wysoki poziom moralny obywateli jest wartością, do której pokolenie najmłodsze przywiązuje relatywnie mniejszą wagę (jakkolwiek nadal grupa ta *en bloc* nadaje jej znaczenie duże, gdyż średnia wynosi 2,75) w porównaniu z pokoleniem średnim, a także najstarszym; można zauważyć tutaj zależność liniową – wzrost znaczenia poziomu moralnego obywateli wraz ze wzrostem wieku badanych. Zastosowanie średnich, a więc skali interwałowej zamiast nominalnej (czy porządkowej), dało dodatkowy profit w postaci ujawnienia drugiej – o podobnym charakterze – zależności: wraz ze wzrostem wieku osób badanych wzrasta u nich znaczenie „mądrych rządów”; w grupie najmłodszych nauczycieli średnia ocena ważności wynosi 2,78 i różni się ona istotnie od średniej w grupie najstarszej (2,91) oraz średniej (2,89). Brak natomiast zróżnicowania pomiędzy grupą „średnią” a „najstarszą” (różnica nie jest istotna statystycznie).

W dalszych analizach zależności statystycznych uzyskano interesujące wyniki, które warto przybliżyć. Jednym z nich jest (na granicy istotności statystycznej) wynik, wskazujący na większe przywiązywanie wagi do „wysokiego poziomu moralnego obywateli” wśród osób pozostających w związku, w porównaniu z tymi stanu wolnego: Chi-kwadrat = 3,65, $p = 0,0561$, Vc – 0,0993.

Interesujący jest związek liczby posiadanych dzieci ze znaczeniem dla osób badanych dwu kategorii wartości: poziomu kultury umysłowej oraz poziomu moralnego obywateli. Zwraca uwagę szczególne podkreślanie obu wartości przez grupę osób posiadających jedno dziecko: Chi-kwadrat = 8,16; $p = 0,0169$; Vc – 0,1432. Chi-kwadrat = 10,090; $p = 0,0064$; Vc – 1588.

Liczba dzieci dość silnie wiąże się z przynależnością do pokoleń; pokolenie średnie (35– 50 lat) cechuje się największym odsetkiem wyższej (dwoje i więcej dzieci) dzietności. Zastanawia, że brak dzieci charakteryzuje nie tylko pokolenie najmłodsze (50,4% z tej grupy nie posiada dzieci), ale także grupę najstarszą (powyżej 51 r. ż. – w tej grupie aż 45% stanowią osoby bezdzietne).

Generalnie nauczyciele to „zwierzęta stadne”; jedynie ok. 21% całej próby to single, przy czym odsetek singli w pokoleniach „średnim” i „starszym” spada poniżej 15%, w grupie najmłodszej osiągając prawie 34%. Należy podejrzewać, że spadek tendencji do zawierania małżeństwa przejawiająca się w najmłodszej grupie nauczy-

cieli stanowi wymowny znak naszych czasów; tendencję tę potwierdza istotny statystycznie związek między stanem cywilnym a przynależnością do pokolenia. Związek (na razie) nie jest zbyt silny, V-Cramera wynosi 0,2336.

Ostatnie dwie analizy każą ostrożnie traktować dalsze wnioski dotyczące znaczenia pojęcia „pokolenie”. W głównych analizach pojęcie to oparte jest na podziale badanej próby według wieku kalendarzowego. Jednakże nasuwa się podejrzenie, że istota zjawiska opisywanego przez wielu badaczy świadomości społecznej kryje się nie tylko w wieku „metrykalnym”; wiek stanowi jedynie jeden wskaźnik, podstawowy, lecz pewnie nie jedyny z możliwych do uchwycenia w tym badaniu, co wyraźnie pokazały ostatnie analizy: liczba dzieci okazała się nie gorszym predyktorem zróżnicowania systemu wartości aniżeli przynależność do „pokolenia”. Nie stwierdzono istotnego związku hierarchii wartości ogólnospołecznych z miejscem zamieszkania badanych nauczycieli.

W badaniach z lat 1989–1990 nauczyciele wskazali dokładnie tę samą wartość najwyżej cenioną: wydajną pracę. Na drugim miejscu znalazł się wysoki poziom moralny obywateli, dziś zaś – mądre rządy. Wyższa była pozycja patriotyzmu jako wartości cenionej.

Podobne były też „zależności pokoleniowe” – dotyczyły tak jak obecnie głównie wartości poziomu moralnego, cenionego bardziej przez starszych nauczycieli oraz poziomu umysłowego wskazywanych jako ważne częściej przez nauczycieli młodych.

Generalnie można by przyjąć, że mimo upływu czasu i epoki nauczyciele doceniają znaczenie wartości ogólnospołecznych, przy czym bardziej zdają się akcentować te z nich, które gwarantują lepszą jakość życia ludzi i pomyślny rozwój kraju.

Wartości i cele życia codziennego

Wartości życiowe. *Co zdaniem Pani/Pana oznacza udane życie?* – to pytanie zadano nauczycielom w celu poznania najbardziej cenionych przez nich wartości w życiu codziennym. Jest to pytanie otwarte, dające szerszą perspektywę dla ujęcia wartości życiowych, w podejściu do tych wartości jako do swego rodzaju programu życia, wizji życia udanego, wartościowego.

Na spełnieniu jakich wartości, dążeń, pragnień, aspiracji polega udane życie; co to znaczy udane życie, jakie życie jest życiem wartościowym w ujęciu badanych nauczycieli. Które wartości są tymi najważniejszymi, sprawiającymi, że życie ma sens, że jest się zadowolonym i szczęśliwym.

Tabela 3

Hierarchia wartości życiowych nauczycieli

Lp.	Wartości najbardziej cenione	N	%
1	szczęście osobiste i rodzinne	288	71,1
2	wysokie osiągnięcia w pracy zawodowej	140	34,6
3	dobry stan zdrowia	110	27,2
4	zabezpieczenie materialne	95	23,5

5	korzystanie z życia	35	8,6
6	możliwość samodoskonalenia i samorealizacji	34	8,4
7	wysoki poziom moralny	31	7,7
8	zdobycie uznania i autorytetu zawodowego	17	4,2
9	życie w pokoju i stabilizacji	17	4,2
10	poczucie użyteczności i praca na rzecz innych	9	2,2
11	poczucie dobrze spełnionego obowiązku	9	2,2
12	posiadanie wyższego wykształcenia	8	2,0
13	dobre stosunki w pracy	1	0,2
14	uczestnictwo kulturalne i życie towarzyskie	0	0

Adnotacja. Procenty nie sumują się do 100, gdyż badani wybierali więcej niż 1 kategorię odpowiedzi.

Z powyższej tabeli wynika, że badani nauczyciele w najwyższym odsetku najbardziej cenią w życiu szczęście osobiste i rodzinne (71,1%), na którą to wartość składa się: założenie rodziny, udane małżeństwo, miłość i szacunek, harmonia w rodzinie, spełnienie w życiu osobistym i rodzinnym, posiadanie dzieci, harmonia w życiu prywatnym, wzajemne zrozumienie, wykształcenie dzieci i wychowanie ich na wartościowych ludzi, powodzenie w życiu, pojednanie, zgoda itp. Na drugim miejscu jako najbardziej ceniona znalazła się wartość osiągnięcia jak najwyższych wyników pracy zawodowej (34,6%), a więc praca i związane z nią: posiadanie pracy, satysfakcja zawodowa, osiągnięcia zawodowe, awans zawodowy, pasja zawodowa, zadowolenie z pracy itp. Na trzecim miejscu uplasowała się wartość „dobry stan zdrowia” (27,2%), na którą to kategorię składają się takie przykładowo wypowiedzi, jak życie w zdrowiu, życie bez chorób, zmartwień, pewność siebie, dobre samopoczucie psychiczne, pozytywne nastawienie, dobra kondycja fizyczna, poczucie optymizmu życiowego, wyleczenie się z choroby, dbałość o siebie itp. Ważną wartością, do której osiągnięcia dążą badani nauczyciele jest: zabezpieczenie materialne (23,5%) – pewność zatrudnienia, doczekanie do emerytury jako nauczyciel, dobra praca, godne warunki życia, stabilizacja finansowa, godziwe zarobki, dobra emerytura, bezpieczne i spokojne życie na emeryturze, pomoc dzieciom w ich urzędzeniu się itp.

Można zatem stwierdzić, że rodzina i praca zawodowa, a ponadto dobre zdrowie i zabezpieczenie materialne to wartości nadrzędne w życiu badanych nauczycieli. W badaniach sprzed 25 lat w hierarchii wartości na dwóch pierwszych miejscach były także rodzina i praca, na kolejnych zaś zabezpieczenie materialne oraz poczucie dobrze spełnionego obowiązku – dziś na miejscu 11. Świadczyłoby to o pewnej tendencji do nastawienia nauczycieli na sprawy dla nich ważne w wymiarze osobistym, rodzinnym życia codziennego, zaś kwestie etosowe, tak ważne w poprzednim pokoleniu, zdają się mieć jakby mniejsze znaczenie. Mogą one być też przytłaczane trudami codziennej egzystencji w gospodarce rynkowej, a także *korporacyjną* atmosferą pracy nastawionej na pragmatyzm, wyniki i rywalizację, coraz bardziej zaś ogalanej z ideałów i wzniosłych romantycznych, społecznikowskich aspektów zawodu.

Interesujące jest, jak powyższe wyniki są zróżnicowane z uwagi na kategorie wiekowe badanych, na ich przynależność pokoleniową.

Do analizy tego związku wzięto tylko wartości z pozycji od 1. do 7. Pozostałe charakteryzują się częstością występowania, nieprzekraczającą 5%.

Z danych zawartych w tabeli 4 wynika, że istotne zróżnicowanie dotyczy jedynie kategorii: „możliwość samodoskonalenia i samorealizacji”, która najczęściej wybierana jest przez najmłodszych nauczycieli (do 35 lat), zaś przez pokolenie średnie i najstarsze istotnie rzadziej; istotność zróżnicowania $p < 0,05$, V-Cramera 0,1899, a więc siła związku pokolenie– wybór wartości – przeciętna. Bliska istotności jest też wartość dobrego zdrowia, do której największą wagę przykładają nauczyciele najmłodszy; $p = 0,0597$. Preferencje młodego pokolenia mogą wynikać zarówno z dominujących cech czasu ich socjalizacji, gdy występuje presja wzorów kultury popularnej, jak i wymogów rynku, potrzeb związanych z autoprezentacją, fizycznością, kultem zdrowego stylu życia.

Tabela 4

Zróżnicowanie hierarchii wartości życiowych pomiędzy pokoleniami (N=380)

Wartości najbardziej cenione	do 35 lat N = 135		36-50 lat N = 134		51 i więcej lat N = 111		razem		χ^2	P	V-Cramera
	N	%	N	%	N	%	N	%			
szczęście osobiste i rodzinne	105	77,8	91	64,9	79	71,2	275	72,4	3,39	0,1839	0,0944
wysokie osiągnięcia w pracy zawodowej	53	39,3	42	31,3	41	36,9	136	35,8	1,92	0,3822	0,0711
dobry stan zdrowia	45	33,3	36	26,9	22	19,8	103	27,1	5,64	0,0597	0,1218
zabezpieczenie materialne	32	23,7	32	23,9	26	23,4	90	23,7	0,01	0,9965	0,0043
korzystanie z życia	15	11,1	8	6,0	12	10,8	35	9,2	2,61	0,2718	0,0828
możliwość samodoskonalenia i samorealizacji	21	15,6	9	6,7	3	2,7	33	8,7	13,70	0,0011	0,1899
Wysoki poziom moralny	7	5,2	8	6,0	13	11,7	28	7,4	4,39	0,1111	0,1075

W badaniach sprzed 25 lat wpływ pokoleniowości zaznaczył się w odniesieniu do wartości uznania i autorytetu oraz wykształcenia i wiedzy, które były najlichniej wskazywane przez nauczycieli najstarszych, zaś najmniej licznie przez młodych.

Wartości – cele życiowe. Kolejne pytanie, jakie zadano badanym nauczycielom, brzmiało: *Jakie znaczenie przywiązuje Pani/Pan do następujących celów życiowych?* oraz zawierało prośbę o ustosunkowanie się do 10 kategorii wartości na 5-stopniowej skali – od 0 (bez znaczenia) do 4 (bardzo duże znaczenie). Uzyskane dane zawierają tabele 5 i 6.

Tabela 5

Hierarchia wartości – celów życiowych (cała próba: N = 405)

Variable	Mean	Std Dev	Minimum	Maximum	N ważnych	Wartość
AVI_1	3,01	0,73	0,00	4,00	401	1. działanie społeczne dla dobra innych
AVI_2	2,20	0,99	0,00	4,00	400	2. awans w hierarchii społecznej
AVI_3	3,82	0,51	0,00	4,00	401	3. zapewnienie sobie udanego życia rodzinnego
AVI_4	3,04	0,72	0,00	4,00	398	4. wysokie zarobki
AVI_5	3,11	0,87	0,00	4,00	397	5. zdobycie jak najwyższego wykształcenia
AVI_6	2,62	0,88	0,00	4,00	399	6. korzystanie z życia (rozrywki, podróże itp.)
AVI_7	3,33	0,65	0,00	4,00	401	7. osiągnięcie wysokich wyników w pracy
AVI_8	3,18	0,76	0,00	4,00	400	8. autorytet i uznanie w środowisku
AVI_9	2,91	0,70	0,00	4,00	400	9. uczestniczenie w życiu kulturalnym
AVI_10	3,05	0,81	0,00	4,00	400	10. hobby, pasja

Jednoczynnikowa analiza wariancji posłużyła do określenia zróżnicowania wyróżnionych grup-pokoleń nauczycielskich ze względu na średnią ocenę znaczenia poszczególnych wartości, w kategoriach: 0 – zupełnie mi na tym nie zależy, poprzez wartość 2 oznaczającą „średnie znaczenie”, do wartości 4 oznaczającej „bardzo duże znaczenie”³.

Zastosowanie analizy opartej na porównywaniu średnich wartości pozwala zobrazować sposób odnoszenia się tak poszczególnych pokoleń, jak i całej badanej próby do poszczególnych wartości. Porównanie średnich w całej grupie nauczycieli pokazuje, iż wartością zdecydowanie najważniejszą jest „zapewnienie sobie udanego życia rodzinnego”; osiąga ona wartość średnią 3,82, bardzo zbliżoną do maksymalnej możliwej, którą należy interpretować jako „bardzo duże znaczenie”. Następne w hierarchii wartości osiągają średnią bardziej zbliżoną do kategorii skali „duże znaczenie” (wartość skalowa: 3), a są to: 7. „osiąganie wysokich wyników w pracy” (średnia 3,33), 8. „autorytet i uznanie w środowisku” (średnia 3,18), 5. „zdobycie jak najwyższego wykształcenia” (średnia 3,11). Ten sposób analizy pozwala stwierdzić zróżnicowanie istotne statystycznie pokoleń nauczycielskich odnośnie do dwóch kategorii celów: 3.: „zapewnienie sobie udanego życia rodzinnego” oraz 8.: „autorytet i uznanie w środowisku”.

Tabela 6

Hierarchia wartości – celów życiowych (N=379) a przynależność do pokolenia

Jakie znaczenie przywiązuje Pani/Pan do następujących celów życiowych?	1. do 35 lat N = 135		2. 36-50 lat N = 134		3. 51 i więcej lat N = 110		Ogółem		F	df	p	Różnice międzygrupowe w teście Post-hoc
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD				
1. działanie społeczne dla dobra innych	2,96	0,75	3,05	0,74	3,05	0,71	3,02	0,73	0,60	2;378	0,5476	brak
2. awans w hierarchii społecznej	2,29	1,01	2,11	0,97	2,18	1,00	2,19	0,99	1,15	2;377	0,3168	brak
3. zapewnienie sobie udanego życia rodzinnego	3,73	0,69	3,89	0,34	3,86	0,37	3,82	0,51	3,64	2;378	0,0273	1-2; 1-3
4. wysokie zarobki	3,01	0,70	3,08	0,73	3,02	0,73	3,03	0,72	0,33	2;375	0,7171	brak
5. zdobycie jak najwyższego wykształcenia	3,18	0,83	3,09	0,84	3,06	0,97	3,11	0,87	0,65	2;375	0,5225	brak
6. korzystanie z życia (rozrywki, podróże itp.)	3,66	0,81	2,56	0,91	2,65	0,88	2,62	0,87	0,52	2;376	0,5986	brak
7. osiągnięcie wysokich wyników w pracy	3,31	0,59	3,42	0,58	3,24	0,79	3,33	0,65	2,20	2;378	0,1124	brak
8. autorytet i uznanie w środowisku	3,05	0,83	3,21	0,76	3,29	0,68	3,18	0,77	3,15	2;378	0,0439	1-3
9. uczestniczenie w życiu kulturalnym	2,79	0,65	2,94	0,67	2,99	0,79	2,90	,70	2,74	2;377	0,0657	1-3
10. hobby, pasja	3,02	0,74	3,07	0,86	3,01	0,84	3,04	0,81	0,23	2;377	0,7942	brak

Cel 3. osiąga wartość najniższą w grupie nauczycieli najmłodszych ($M = 3,73$); jest ona istotnie niższa tak od grupy „średniej” ($M = 3,89$) jak i „najstarszej” ($M = 3,86$), brak jednak różnicowania między grupami „średnią” i „najstarszą”. Należy zwrócić tutaj uwagę, że nawet w przypadku grupy nauczycieli najmłodszych średnia waga przywiązywana do znaczenia życia rodzinnego przekracza wartość 3,5, a więc i ci nauczyciele stawiają je na czele swej hierarchii wartości.

Cel 8.: „autorytet i uznanie w środowisku” najwyższą ceną nauczyciele najstarsi ($M = 3,29$), istotnie różniąc się pod tym względem od najmłodszych ($M = 3,05$). Grupa średnia ($M = 3,21$) nie różni się istotnie od pozostałych.

Cel 9.: „uczestniczenie w życiu kulturalnym” nie wykazuje istotnego zróżnicowania między wszystkimi grupami mierzonego za pomocą jednoczynnikowej analizy wariancji ($F = 2,74$; $p = 0,06$), jednak test post-hoc wielokrotnych porównań międzygrupowych ujawnia istotne zróżnicowanie pomiędzy grupą najmłodszą ($M = 2,79$) a najstarszą ($2,99$). Wprawdzie określając werbalnie stopień znaczenia tej wartości dla obu grup, należałoby użyć terminu „duże” (znaczenie), to jednak w sensie statystycznym bliżej do tego określenia ma grupa najstarsza aniżeli najmłodsza.

Jeśli chodzi o zróżnicowanie omawianych wartości-celów życiowych w grupach wyróżnionych ze względu na płeć, stan cywilny i miejsce zamieszkania, nie wykryto istotnych różnic międzygrupowych, co oznacza, że mężczyźni i kobiety, osoby stanu wolnego i będące w związku, a także nauczyciele mieszkający w miejscowościach o statusie wsi, miasteczka i dużego miasta nie różnią się pod względem wartościującej orientacji życiowej.

Pewne różnice niesie natomiast podział ze względu na liczbę posiadanych dzieci.

Wartość 3.: „zapewnienie sobie udanego życia rodzinnego” wprawdzie różnicuje wszystkie 3 wyróżnione grupy (0 – brak dzieci, 1 – jedno dziecko oraz 2 – dwoje i więcej dzieci) dość słabo: $F = 2,62$; $p = 0,074$, a więc ogólne zróżnicowanie istotne na poziomie trendu statystycznego, ale test post-hoc wielokrotnych porównań międzygrupowych wykazuje zróżnicowanie (istotne, $p = 0,05$) pomiędzy grupą bezdzietną (średnia dla oceny wartości „zapewnienie sobie udanego życia rodzinnego” $M = 3,83$) a grupą nauczycieli posiadającą jedno dziecko (odpowiednio $M = 3,93$). Grupa wychowująca dwoje i więcej dzieci przykładowo omawianej wartości średnią wagę ($M = 3,88$).

Podobnie wartość 7.: „osiągnięcie wysokich wyników w pracy”: $F = 2,96$; $p = 0,059$; różnica istotna pomiędzy grupą „0” ($M = 3,28$) a grupą „1” ($M = 3,47$); dla grupy „2” $M = 3,33$.

Ponownie więc uzyskujemy dane potwierdzające znaczenie liczby posiadanych dzieci jako informacji istotnie wiążącej się z systemem wartości badanych nauczycieli.

Tymczasem 25 lat temu nauczyciele najwyższe znaczenie przypisali również wartościom rodzinnym, następnie materialnym (uzyskanie wysokich zarobków, szczególnie w najmłodszym wówczas pokoleniu) oraz uczestniczeniu w życiu kulturalnym. Obecna zaś hierarchia wartości-celów życiowych nauczycieli jest bardziej zbliżona do tej stwierdzonej w badaniach z połowy lat 80. ubiegłego wieku, gdy nauczyciele wskazywali na to, że przywiązują dużą wagę do wartości życia rodzinnego, wysokich wyników w pracy, wykształcenia, wiedzy (Malinowski, 1984).

Dalsze i bliższe cele życiowe i zamierzenia

Badanych nauczycieli zapytano o to, jakie są ich najważniejsze cele i dążenia życiowe na najbliższe 5–10 lat. Badani mieli wymienić tylko trzy cele, przy czym najważniejsze na pierwszym miejscu. Po skategoryzowaniu odpowiedzi na to otwarte pytanie uzyskano następującą hierarchię najważniejszych celów planowanych na najbliższe lata życia. Obrazuje to poniższe zestawienie.

1. osobisto-rodzinne (założenie rodziny, szczęście rodzinne, wyedukować dzieci, ułożyć sobie życie osobiste, spłodzić syna, posiadać dzieci, miłość, udane małżeństwo, poszanowanie i tolerancja w rodzinie, życzliwość, dobre dzieci, szacunek u swych dzieci, zrozumienie w rodzinie, wykształcenie dzieci itp.) – 259	68,2
2. zawodowe (osiąganie dobrych wyników w pracy młodzieżą, rozwijać się zawodowo, lepsze wyposażenie szkoły, dobre wykonywanie zawodu, sukces zawodowy, ustabilizować sytuację zawodową, mieć pracę w zawodzie, awans zawodowy, dotrwać w pracy do emerytury itp.) – 246	64,7
3. materiałno-konsumpcyjne (zarabiać więcej pieniędzy, mieć pracę, utrzymać pracę, osiągnąć stabilizację finansową, zakup mieszkania, dokończyć budowę domu, zapewnić byt rodzinie, zbudować dom, godne warunki bytowe, ustabilizować sytuację bytową i finansową itp.) – 144	37,9
4. zdrowia (dobra kondycja fizyczna i psychiczna, prowadzić zdrowy, aktywny tryb życia, dbać o zdrowie, cieszyć się dobrym zdrowiem, zachowanie sprawności fizycznej i psychicznej, zdrowie itp.) – 131	34,5
5. prestiżowo-uznaniowe (samorealizacja zawodowa, mieć wysokie osiągnięcia i poczucie spełnienia zawodowego, życzliwość otoczenia w pracy, uznanie społeczne, zasłużyć na uznanie, docenienie w życiu zawodowym, satysfakcja z pracy nauczycielskiej itp.) – 57	15,0
6. hedonistyczne (podróże, zwiedzanie świata, Europy, zabytków Rzymu, Paryża, spędzenie urlopu z rodziną, cieszyć się życiem, radości, rozrywka, rozwijanie pasji itp.) – 54	14,2
7. edukacyjne (dalsze podnoszenie kwalifikacji zawodowych, nauczenie się języka angielskiego lub innych języków, dalsze studia, kontynuacja studiów, studia podyplomowe itp.) – 52	13,7

Jak wynika z powyższego zestawienia, nauczyciele wyznaczają sobie na najbliższe lata cele przede wszystkim osobisto-rodzinne, następnie zawodowe oraz materiałno-konsumpcyjne. Należy zauważyć, że w badaniach z lat 1989–1990 hierarchia celów obejmowała: na pierwszym miejscu sprawy materiałno-konsumpcyjne, na drugim – osobisto-rodzinne, na trzecim – edukacyjne i dopiero na czwartym miejscu zawodowe. Widać, że obecnie nauczyciele mają lepszą sytuację materialną, stąd więcej uwagi poświęcają rodzinie, ale ponieważ zatrudnienie nie jest dziś pewne – także pracy zawodowej. Cele edukacyjne są dzisiaj jakby na nieco dalszym planie, gdyż nauczyciele w zdecydowanej większości mają wyższe wykształcenie, zaś systematyczny rozwój zawodowy jest dziś dla nich czymś oczywistym i towarzyszy ich codziennej pracy.

Z tabeli 7, obrazującej hierarchię celów i zamierzeń wynika, że cenną wartością jest zdrowie i dbanie o nie, jest zadaniem na najbliższe lata; chodzi o zachowanie dobrej kondycji fizycznej i psychicznej, prowadzenie zdrowego, aktywnego trybu życia,

dbałość o zdrowie, cieszenie się dobrym zdrowiem, zachowanie sprawności fizycznej i psychicznej itp.

Tabela 7

Najważniejsze cele życiowe na najbliższe 5–10 lat. (Frekwencje odpowiedzi tylko na 1. miejscu)

Jakie są Pani/Pana najważniejsze cele życiowe na najbliższe 5–10 lat	N	%
1. osobisto-rodzinne	144	35,6
2. zawodowe	113	27,9
3. zdrowia	68	16,8
4. materialno-konsumpcyjne	33	8,1
5. edukacyjne	17	4,2
6. hedonistyczne	10	2,5
7. prestiżowo-uznaniowe	6	1,5
8. inne	4	1,0
9. ogólnospołeczne	1	0,2
10. afiliacyjne	-	-
11. brak odpowiedzi	9	2,2
Ogółem	405	100,0

Kolejna tabela 8 pokazuje, że powyższe cele i zamierzenia są istotnie zróżnicowanie statystycznie z uwagi na wiek i przynależność pokoleniową: chi-kwadrat wynosi 35,17, przy $df = 8$ daje istotność $p = 0,00002$; siła związku nie jest jednak duża – V-Cramera = 0,2226.

Tabela 8

Zróżnicowanie odpowiedzi na pytanie o najważniejsze cele życiowe na najbliższe 5–10 lat pomiędzy pokoleniami (N = 380)

Jakie są Pani/Pana najważniejsze cele życiowe na najbliższe 5–10 lat?	do 35 lat N = 135		36–50 lat N = 134		51 i więcej lat N = 111		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%
1. materialno-konsumpcyjne	13	10,0	11	8,7	7	7,1	31	8,7
2. osobisto-rodzinne	61	46,9	54	42,5	22	22,4	137	38,6
3. edukacyjne	11	8,5	3	2,4	2	2,0	16	4,5
4. zawodowe	35	26,9	34	26,8	39	39,8	108	30,4
5. zdrowia	10	7,7	25	19,7	28	28,6	63	17,7
Razem	130	36,6	127	35,5	98	27,6	355	100,0

Jak widać, z analizy wypadło ogółem 50 osób, już to z powodu – wcześniej wspomnianego – braku określenia swojego wieku, już to z powodu umieszczenia na pierwszym miejscu kategorii celu, która występowała zbyt rzadko w badanej próbie. Po przyjrzeniu się frekwencjom w powyższej tabeli można zauważyć znaczne zróżnicowanie, szczególnie zaś odnoszące się do dwu kategorii celów: oso-

bisto-rodzinnych oraz zawodowych. Cele i zamierzenia osobisto-rodzinne wyraźnie dominują w grupach nauczycieli młodych i będących w średnim wieku; dla obu grup wartość tę umieszcza na 1. miejscu więcej niż 40% nauczycieli. Natomiast w grupie nauczycieli najstarszych dominującym (prawie 40% wskazań) celem okazuje się kategoria celów zawodowych. Inną charakterystyczną różnicą jest z pewnością to, że kategoria celów związanych ze zdrowiem jest najrzadziej wybierana w grupie najmłodszej (7,7%), a jej udział w ogólnej puli wyborów wzrasta wraz z wiekiem respondentów: do 19,7% w grupie średniej oraz 28,6% w grupie najstarszej.

Z dalszych analiz wynika, że płeć nie różnicuje częstości wybierania celów, podobnie jak stan cywilny oraz liczba dzieci. Zauważalny jest tu zaś wpływ miejsca zamieszkania i pracy.

Otóż na wsi dominującą kategorią są cele zawodowe (37,2% wyborów), przy czym wyraźnie rzadziej niż nauczyciele z obu kategorii miast nauczyciele ze wsi wybierają cele materialno-konsumpcyjne (4,5%, gdy odpowiednio w mieście-gminie 9% i w mieście 14,9%).

Dominującą kategorią dla miast są cele i zamierzenia osobisto-rodzinne (miasto 42,7%, miasto 38,8%).

Analizę uwzględniającą odpowiedzi na 1., 2. i 3. miejscu, a polegającą na zliczeniu w sposób niezależny poszczególnych kategorii traktowanych jako oddzielne zmienne, przedstawia następująca tabela.

Tabela 9

Zróznicowanie odpowiedzi na pytanie o najważniejsze cele życiowe na najbliższe 5–10 lat pomiędzy pokoleniami (N = 380) (dla zmiennych utworzonych w oparciu o odpowiedzi na 1., 2. i 3. miejscu)

Jakie są Pani/Pana najważniejsze cele życiowe na najbliższe 5-10 lat?	do 35 lat N = 135		36-50 lat N = 134		51 i więcej lat N = 111		razem		c ²	P	V-Cramera
	N	%	N	%	N	%	N	%			
1. materialno-konsumpcyjne	62	45,9	47	35,1	35	31,5	144	37,9	6,06	0,0483	0,126
2. osobisto-rodzinne	105	77,8	89	66,4	65	58,6	259	68,2	10,66	0,0048	0,167
3. edukacyjne	32	23,7	12	9,0	8	7,2	52	13,7	17,95	0,0001	0,2174
4. zawodowe	95	70,4	85	63,4	66	59,5	246	64,7	3,33	0,1891	0,0936
5. zdrowia	23	17,0	50	37,3	58	52,3	131	34,5	34,18	<0,001	0,2999
6. ogólnospołeczne	1	0,7	0	0,0	3	2,7	4	1,1	4,45	-	- ⁴
7. hedonistyczne	11	8,1	15	11,2	28	25,2	54	14,2	16,12	0,0003	0,2059
8. prestiżowo-uznaniowe	12	8,9	26	19,4	19	17,1	57	15,0	6,38	0,0411	0,1296
9. afiliacyjne	1	0,7	4	3,0	0	0,0	5	1,3	4,69	-	-
10. inne	8	5,9	6	4,5	7	6,3	21	5,5	0,45	0,7874	0,0345

W całej próbie (która po odrzuceniu 25 osób, które nie udzieliły informacji dotyczących swego wieku, liczy 380 osób) wystąpiło najwięcej odpowiedzi zaliczanych

do dwu kategorii: cele osobisto-rodzinne (259 osób, 69,2% ogółu) oraz zawodowe (246 osób, 64,7% ogółu). Istotne statystycznie zróżnicowanie proporcji odpowiedzi występuje pomiędzy wyodrębnionymi ze względu na wiek grupami respondentów w przypadku wyboru celów osobisto-rodzinnych; można zaobserwować wyraźny spadek częstości wyboru tej kategorii wraz ze wzrostem wieku: w grupie najmłodszej odsetek osób skupiających się w perspektywie najbliższych lat na sprawach najbliższej rodziny wynosi aż 77,8%, w grupie „średniej” – odpowiednio 66,4%, zaś w grupie najstarszych nauczycieli już tylko 58,6%. Istotność zróżnicowania częstości wyboru $p = 0,0048$, V-Cramera = 0,167, a więc siła związku między wiekiem (traktowanym kategorialnie) a popularnością kategorii 2. celów życiowych nie jest bardzo silna, gdyż zmienność w zakresie jednego z tych czynników tłumaczy jedynie ok. 17% zmienności drugiego.

Najsilniejszy wpływ kategorii wieku na plany życiowe obserwuje się odnośnie do kategorii zdrowia. V-Cramera wynosi tutaj 0,299, co oznacza, że ok. 30% wariancji jednej zmiennej można tłumaczyć fluktuacjami w obrębie drugiej. Zależność ma charakter liniowy: ze wzrostem wieku rośnie tendencja do skupiania się na problemach zdrowotnych. Zależność jest istotna statystycznie, $p < 0,001$. Ma to związek z fazą cyklu życiowego i zawodowego. Podobna zależność wystąpiła w poprzednich badaniach. Jednak udział kategorii „zdrowie” w ogólnej puli odpowiedzi generowanych przez badanych nauczycieli nie jest wysoki, gdyż jedynie co trzecią osobę zajmuje ta problematyka (131 osób, 34,5% badanej próby).

Interesujące jest, jak badani nauczyciele oceniają szansę realizacji swych planów życiowych i zamierzeń na najbliższe lata. Z odpowiedzi pytanie: *Jak Pani/Pan sądzi, czy się to Pani/Panu uda?* zobrazowanych w poniższej tabeli 10 wynika, że najwięcej, bo 35,5% nauczycieli uważa, że plany raczej się powiodą, zbliżony odsetek (32, 4) ocenia, że powiodą się na pewno. Badanych nauczycieli cechuje zatem znaczny optymizm, większy o blisko 20% niż w badaniach z przełomu lat 1989/1990; również odsetki osób niepewnych co do swej przyszłości były znacznie wyższe (41,2%, obecnie – 29,9%), zaś zdecydowanych pesymistów było prawie 7%, obecnie – nieco ponad 2%.

Tabela 10
Ocena szans realizacji celów

Jak Pan/i sądzi, czy się to Panu/i uda?	N	%
uda się	117	32,4
raczej się uda	128	35,5
nie wiem	108	29,9
raczej nie uda się	7	1,9
nie uda się	1	0,3

Analiza z pominięciem słabo obsadzonych kategorii 4 i 5 („raczej nie uda się” oraz „nie uda się”, które ogółem wybierało zaledwie 8 respondentów) nie wykazała związku pomiędzy wiekiem (przynależnością do wyszczególnionych pokoleń

nauczycieli) a oceną szans realizacji celów życiowych; Chi-kwadrat = 1,85; $df = 4$; $p = 0,7638$; V-Cramera = 0,0512. Także próba zastosowania analizy różnic między średnimi nie ujawniła zróżnicowania między grupami wyróżnionymi tak za pomocą zarówno zmiennej wiek (kategorialny), jak i płeć, stan cywilny, miejsce zamieszkania czy liczba dzieci. Większość badanych uważa, że powzięte plany i zamierzenia są realne i możliwe do zrealizowania w najbliższych latach.

Tabela 11

Przynależność do pokolenia nauczycieli a ocena szans realizacji celów

Jak Pan/i sądzi, czy się to Panu/i uda?	do 35 lat		36–50 lat		51 i więcej lat		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%
uda się	49	36,6	36	29,3	32	30,8	117	32,4
raczej się uda	49	36,6	43	35,0	36	34,6	128	35,5
nie wiem	36	26,9	40	32,5	32	30,8	108	29,9
raczej nie uda się	-	-	4	3,3	3	2,9	7	1,9
nie uda się	-	-	-	-	1	1,0	1	0,3

Nauczycieli zapytano następnie, przeszkody mogłyby utrudnić osiągnięcie założonych celów lub zrealizowanie planów. Odpowiedzi zostały przedstawione w tabeli 12.

Tabela 12

Zróżnicowanie odpowiedzi na pytanie o przeszkody i utrudnienia w realizacji celów na najbliższe lata

Dlaczego nie uda się osiągnąć celów	N	%
1. czynniki zewnętrzne, ogólnospołeczne, polityczne, ekonomiczne, niezależne od nauczycieli (trudna sytuacja ekonomiczno-gospodarcza w kraju, kryzys w tym oświacie, niż demograficzny, podwyższenie progu wieku emerytalnego, czynniki zewnętrzne niezależne ode mnie, konieczność szukania dochodu poza granicami kraju, reformy, częste zmiany ustaw, niedoprecyzowane ustawy, niewłaściwy system kształcenia w kraju itp.)	35	9,2
2. czynniki związane z pracą (stres, błędy w zarządzaniu, słaba kadra zarządzająca, nieżyczliwość i niechęć innych osób w pracy, rywalizacja w pracy, brak czasu itp.)	8	2,1
3. czynniki osobowościowe i charakterologiczne (brak konsekwencji w działaniu, brak wiary w Boga, nie umiem przewidzieć, brak życiowego partnera, brak znajomości, nie ma przeszkód nie do pokonania itp.)	17	4,5
4. sytuacja materialna i zdrowotna (brak środków finansowych, ograniczenia wiekowe, brak pewności pracy lub utrata pracy, trudności w znalezieniu pracy, przeszkody zdrowotne, zły stan zdrowia itp.)	45	11,8

Z danych zawartych w tabeli 12 wynika, że najliczniejsza grupa nauczycieli wskazała na przyczyny wynikające z sytuacji materialnej i zdrowotnej – 11,8% (brak środków finansowych, ograniczenia wiekowe, brak pewności pracy lub utrata pracy, trudności w znalezieniu pracy, przeszkody zdrowotne, zły stan zdrowia itp.), na-

stepnie 9,2% – na czynniki zewnętrzne, ogólnospołeczne, polityczne, ekonomiczne, niezależne od nauczycieli (trudna sytuacja ekonomiczno-gospodarcza w kraju, kryzys, w tym oświaty, niż demograficzny, podwyższenie progu wieku emerytalnego, konieczność szukania dochodu poza granicami kraju, reformy, częste zmiany ustaw, niedoprecyzowane ustawy, niewłaściwy system kształcenia w kraju itp.). Z kolei dla 4,5% badanych przeszkodą mogą być czynniki osobowościowe i charakterologiczne (brak konsekwencji w działaniu, brak wiary w Boga, brak życiowego partnera, brak znajomości itp.), zaś dla 2,1% są to czynniki związane z pracą (stres, błędy w zarządzaniu, słaba kadra zarządzająca, nieżyczliwość i niechęć innych osób w pracy, rywalizacja w pracy, brak czasu itp.). Brak zróżnicowania antycypowanych przyczyn niepowodzenia w realizacji celów pomiędzy poszczególnymi pokoleniami nauczycielskimi, podobnie jak i ze względu na pozostałe kontrolowane zmienne.

Należy však zauważyć, że jednak – mimo ogólnego optymizmu u obecnie badanych nauczycieli – przyczyny ewentualnych niepowodzeń w realizacji zamierzeń wskazała czwarta część badanych. Wymienione przez nich przeszkody i utrudnienia są niezwykle realistyczne i wymierne oraz zewnętrzne wobec nauczycieli.

W poprzednich badaniach podane przyczyny były identyczne: zła sytuacja materialna, zdrowie oraz brak stabilizacji w kraju. Wyniki badań, utrzymujące się w niezmienionym kształcie przez ponad 25 lat⁵, dobitnie zdają się wskazywać na niezwykle istotność wymienionych warunków, które są niezbędne dla dobrego funkcjonowania oświaty i nauczycieli. Należałoby je docenić i uwzględnić w planach edukacyjnych w naszym kraju. Zabezpieczenie materialne nauczyciela, stworzenie sytuacji, w której nauczanie, wychowanie i opieka nie byłyby sprawowane jakże często kosztem zdrowia i utraty satysfakcji, a także ustabilizowanie sytuacji politycznej, dałoby w edukacji pewien spokój, jakże potrzebny w tej dziedzinie.

PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że wśród wartości ważnych dla współczesnych nauczycieli, podobnie jak przed ćwierćwieczem, dominują następujące: wydajna praca, mądre rządy oraz wysoki poziom kultury umysłowej i moralnej. Niżej niż przed 25 laty nauczyciele cenią dobra materialne oraz patriotyzm, co może być wynikiem zmian społeczno-politycznych (ustrojowych): rozwinięta demokracja oraz stosunkowo stabilny poziom gospodarczy nie zagrażają tym wartościom w przeciwieństwie do wcześniejszych dekad. Wśród wartości życia codziennego badani nauczyciele najwyżej cenią rodzinę, wysoką jakość pracy zawodowej oraz dobry stan zdrowia i zabezpieczenie materialne. Istnieje ciągłość pokoleniowa i epokowa w zakresie dwóch pierwszych wartości, zaś na trzecim miejscu generację wcześniej, nauczyciele umieścili wartości związane ze sferą materialną – zarobki dające podstawę godnego życia.

Współczesnych młodych nauczycieli najbardziej ponadto wyróżnia dążenie do samodoskonalenia się i samorealizacji oraz posiadania dobrego zdrowia.

Wśród wartości-celów życiowych nauczyciele przywiązują najwyższą wagę do zapewnienia sobie udanego życia rodzinnego, następnie do osiągnięcia dobrych wyników w pracy, autorytetu i uznania w środowisku (najczęściej starsi nauczyciele) oraz do zdobycia jak najlepszego wykształcenia. Najogólniej rzecz ujmując, istnieje raczej ciągłość pokoleniowa i epokowa w zakresie wartości najliczniej wskazywanych, z tym że przed 25 laty jedną z pierwszych lokat zajmowało dążenie do wartości materialnych. Brakowało też tamtym nauczycielom bogatszych kontaktów z kulturą, tak istotnej wartości w pracy nauczyciela, którą dziś liczniej wybiera właśnie to samo pokolenie (obecnie jako starsze).

Generalnie należy zauważyć niskie na ogół wskazania wartości tzw. etosowych, przynależnych jakby do samej istoty zawodu nauczycielskiego, szczególnie w jego klasycznym, tradycyjnym wymiarze, jako misji, powołania, roli społecznej, społecznikostwa. Są to takie wartości, jak działanie społeczne dla dobra innych, poczucie użyteczności, poczucie dobrze spełnionego obowiązku, a także potrzeba społecznego uznania i autorytetu. Wartości te i dążenia uzyskiwały, jakkolwiek nie pierwszoplanowe, lecz jednak wyższe odsetki wyborów w poprzednich badaniach.

WNIOSKI

W prezentowanych badaniach, których zaledwie część została przytoczona w niniejszym artykule, znajduje odzwierciedlenie zaniedbana, pod presją wymagań ekonomii, kwestia idei oraz wartości w kulturze i edukacji w ostatnim 25-leciu; wartości, sprawy dla pokoleń ważne zostały sprowadzone najczęściej do wymiarów komercyjnych. Próżnia zaś aksjologiczna, jaka się wytworzyła, jest zagospodarowywana przez cybersieć a także ruchy konserwatywno-narodowe lub skrajnie liberalne.

Jak są to kwestie gorące, świadczy to, że obecnie wybuchły one ze zdwojoną siłą i zdominowały dyskurs, spychając na margines sprawy gospodarcze i społeczne związane z codziennym życiem.

Pozostawienie uniwersum symbolicznego bez głębszego dyskursu po upadku komunizmu i zanegowaniu PRL-u musiało doprowadzić do osłabienia wychowania w szkole, zaś u nauczycieli do znacznej frustracji oraz skupienia się na wartościach przetrwania: osobisto-egzystencjalno-rodzinno-pracowniczych. Wartości ogólnospołeczne uzyskują w młodszych rocznikach niższe lokaty.

Uwidoczniona została tendencja do przesunięcia narracji z wartości etosowych, tj. stylu życia nastawionego na realizację misji inteligenckiej i społecznikowskiej, odpowiedzialności za młode pokolenie, za przyszłość kraju (ten kierunek uwidocznił się już w badaniach na przełomie roku 1989/1990 i zaostriżył w średnim pokoleniu 10 lat później, w badaniach tuż po wprowadzeniu reformy w 1999 r.; Dróźka, 2008), na wartości bardziej związane z *codziennością*, pracą, szkołą, kwalifikacjami, stopniami awansu, praktyką, warunkami pracy, życia – i dotyczy to nie tylko młodych. Wszyscy chcą pracować i godziwie zarabiać, oczekują także zniwelowania nierówności.

BIBLIOGRAFIA

- Bauman, Z. (2008). *Zindywidualizowane społeczeństwo*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Dróżka, W. (1992). Wartości i cele życiowe nauczycieli. *Edukacja*, 1.
- Dróżka, W. (1993). *Pokolenia nauczycieli*. Kielce: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Dróżka, W. (1997/2004). *Młode pokolenie nauczycieli: studium autobiografii młodych nauczycieli polskich lat dziewięćdziesiątych*. Kielce: Wydawnictwo UJK.
- Dróżka, W. (2008). *Generacja wielkiej zmiany: studium autobiografii średniego pokolenia nauczycieli polskich 2004*. Kielce: Wydawnictwo UJK.
- Dróżka, W. (2015). Nauczyciel zależny, niezależny czy współzależny – wobec wyzwań wartościowej edukacji i życia społecznego (Przyczynek do dyskusji). W: A. Wileczek, A. Miernik (red.), *Słowo – Dziecko – Edukacja. Aspekty literackie, językowe i pedagogiczne*. Kielce: Wydawnictwo UJK.
- Dróżka, W., Miko-Giedyk, J., Miszczuk, R. (red.). (2012). *Dośkonale zawodowe nauczycieli i innych pracowników oświaty*. Kielce: Wydawnictwo UJK.
- Malinowski, T. (1989). Postawy zawodowe nauczycieli. *Studia Pedagogiczne*, 54.
- Marody, M. (2015). *Jednostka po nowoczesności: perspektywa socjologiczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Ossowska, M. (1963). Koncepcja pokolenia. *Studia Socjologiczne*, 2.
- Szafranek, K. (2012). Czas na młodych. O konieczności wymiany pokoleniowej w Polsce. W: K. Frysztacki, P. Sztompka (red.), *Polska początku XXI wieku: przemiany kulturowe i cywilizacyjne*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.

LIFE VALUABLE BY TEACHERS. COMPARISON OF GENERATIONAL AND EPOCHAL

ABSTRACT: The article contains an analysis of the results of research on the teachers. The study was conducted at the turn of 2014 and 2015 using questionnaire about. "Aspiration of life, values and needs of the teachers" and the expression on his autobiographical: "The meaning and dignity of my life and work" Total collected 405 questionnaires and 112 posts of teachers in three age groups, teachers, young people, middle-aged and older. Attempts to compare the values of social life and work of teachers currently working with the image of 25 years ago, with the beginning of transformation in Poland, in the light of the same research. It is also important to know what the value teachers from different generations whose habitus and the fate of life and work shaped the different socio-political, cultural and economic.

KEYWORDS: teachers, generations, values, needs, aspirations.

-
1. Starsze pokolenie badane 25 lat temu było też pokoleniem przełomu – lat wojny i okupacji oraz zmiany ustroju w 1944 r.
 2. Więcej informacji w dużej odezwie konkursowej na stronie internetowej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, www.ujk.edu.pl.
 3. Wartość 1 oznacza odpowiedź „bardzo małe” (znaczenie), zaś 3: „duże”.
 4. Liczba pól tabeli z frekwencją oczekiwaną poniżej 5 przekracza 20% liczby pól; statystyki p oraz V-Cramera są niewiarygodne.
 5. Obrazują to też pamiętniki nauczycieli z tych lat.